

बुद्धोन्द्रियाणि चैतानि तथा कर्मेन्द्रियाणि च । सम्भूतानीह युगपन्मनसा सह पार्थिव ।

एषा तत्त्वचतुर्विंशी सर्वाकृतिषु वर्तते । यां ज्ञात्वा नाभिगोचरन्ति ब्राह्मणास्तत्त्वदर्शिनः ।

एतद्देहं समानाख्यं त्रैलोके सर्वदेहिषु । वेदितव्यं नरश्रेष्ठ सदेवनरदानवे ।

सयत्नभूतगन्धर्वैः सकिन्नरमहोरगे । सचारणपिशाचे वै सदेवर्षिनिशाचरे ।

सदंशकोटमशके सपूतिष्कमिमूषिके । शूनि श्वपाके चैण्ये सचाण्डाले सपुच्छे ।

११२४

हस्त्यश्वखरशार्दूले सट्टवे गवि चैव ह । यच्च मूर्त्तिमयं किञ्चित् सर्वत्रैतन्निदर्शनं ।

जले भुवि तथाकाशे नान्यत्रेति विनिश्चयः । स्थानं देहवतामासीदित्येवमनुशुश्रुम ।

कृत्स्नमेतावतस्तात चरते व्यक्तसंज्ञितं । अहन्यहनि भूतात्मा ततः चर इति स्मृतः ।

एतदचरमित्युक्तं चरतीदं तथा जगत् । जगन्मोहात्मकं प्राञ्जरव्यक्तव्यक्तसंज्ञकं ।

महांश्चैवायजो नित्यमेतत्तद्वरनिदर्शनं । कथितन्ते महाराज यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।

११२५

पञ्चविंशतिमो विष्णुर्नित्यस्तत्त्वसंज्ञितः । तत्त्वसंश्रयणादेतत् तत्त्वमाज्जर्म्हनीषिणः ।

यन्मर्त्यमसृजद्व्यक्तं तत्तन्मूर्त्युर्धितिष्ठति । चतुर्विंशतिमोऽव्यक्तो ह्यमूर्त्तः पञ्चविंशकः ।

स एव हृदि सर्वासु मूर्त्तिर्धातिष्ठते त्ववान् । केवलश्चेतनो नित्यः सर्वमूर्त्तिरमूर्त्तिमान् ।

सर्गप्रलयधर्म्मिण्या स सर्गप्रलयात्मकः । गोचरे वर्तते नित्यं निर्गुणं गुणसंज्ञितं ।

एवमेष महानात्मा सर्गप्रलयकोविदः । विकुर्वाणः प्रकृतिमानभिमन्यत्यबुद्धिमान् ।

११२६

तमः सत्त्वरजोयुक्तस्तासु तास्त्रिह योनिषु । लीयते प्रतिबुद्धत्वादबुद्धजनसेवनात् ।

सहवासविनाशित्वान्नान्योऽहमिति मन्यते । योऽहं सोऽहमिति ह्युक्तो गुणानेवानुवर्तते ।

तमसा तामसान् भावान् विविधान् प्रतिपद्यते । रजसा राजसांश्चैव सात्त्विकान् सत्त्वसंश्रयात् ।

शुक्ललोहितकृष्णानि रूपाण्येतानि त्रीणि तु । सर्वाण्येतानि रूपाणि यानीह प्राकृतानि वै ।

तामसा निरयं यान्ति राजसा मानुषानथ । सात्त्विका देवल्लोकाय गच्छन्ति सुखभागिनः ।

११२७

निष्कैवल्येन पापेन तिर्यग्गोनिमवाप्नुयात् । पुण्यपापेन मानुष्यं पुण्येनैकेन देवताः ।

एवमव्यक्तविषयं चरमाज्जर्म्हनीषिणः । पञ्चविंशतिमो योऽयं ज्ञानादेव प्रवर्तते ।

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि वशिष्ठकरालजनकसंवादे चतुरधिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३०४ ॥

॥ वशिष्ठ उवाच ॥ एवमप्रतिबुद्धत्वादबुद्धमनुवर्तते । देहादेहसहस्राणि तथा समभिपद्यते ।

तिर्यग्गोनिमहस्त्रेषु कदाचिद्देवतास्त्रपि । उपपद्यतिसंयोगाद्गुणैः सह गुणचयात् ।

मानुषत्वाद्दिवं यान्ति दिवो मानुष्यमेव च । मानुष्यान्निरयस्थानमानुष्यं प्रतिपद्यते ।

११२८

कोषकारो यथात्मानं कीटः संवदन्वति । सूत्रतन्तुगुणैर्नित्यं तथाऽयमगुणो गुणैः ।

दन्धमेति च निर्दन्धस्तासु तास्त्रिह योनिषु । शीर्षरोगेऽक्षिरोगे च दन्तशूलो गलगहे ।

जलोदरे वृषारोगज्वरगण्डे विशूचिके । श्वित्रे कुष्ठेऽग्निदग्धे च सिध्यापस्मारयोरपि ।

यानि चान्यानि दन्धानि प्राकृतानि शरीरिषु । उत्पद्यन्ते विचित्राणि तान्येषोऽप्यभिमन्यते ।